

"เข็คอยู่' แต่บ่พอกิน": คำถามว่าด้วยการพึ่งตนเอง ของชาวนาเกษตรอินทรีย์ ในยุคโลกาภิวัตน์และการพัฒนา

เนตรดาว เถาถวิล

สาขาสังคมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

บทคัดย่อ

บทความนี้ตั้งคำถามกับการสร้างภาพเชิงอุดมคติเพื่อสื่อความหมายแนวคิดความพอเพียงในตนเองและการพึ่งตนเองที่เผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนและงานเขียนที่ผลิตโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจว่าเกษตรอินทรีย์เป็นระบบเกษตรกรรมที่มุ่งสู่การพึ่งตนเองและสร้างระบบเศรษฐกิจพอเพียง และเพราะเหตุตั้งนั้นจึงช่วยแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกรรายย่อยได้ ทั้งที่ความจริงแล้วเกษตรอินทรีย์เป็นระบบเกษตรเชิงพาณิชย์และการเติบโตของเกษตรอินทรีย์ก็เกิดขึ้นภายใต้การกำกับของรัฐและทุนความสัมพันธ์ในระบบเกษตรอินทรีย์จึงเป็นความสัมพันธ์ในระบบทุน ไม่ใช่ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองดังที่กล่าวอ้าง ยิ่งไปกว่านี้ การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่สังคมชนบทไทยมีความแตกต่างเหลื่อมล้ำระหว่างชาวนารวย ชาวนาฐานะปานกลาง และชาวนาจน เนื่องจากชาวนามีศักยภาพในการเข้าถึงที่ดิน ทุน และแรงงานไม่เท่ากัน ผลของการทำเกษตรอินทรีย์จึงแตกต่างกันตามบริบทที่มีความเฉพาะเจาะจง ชาวนาที่สามารถเข้าถึงที่ดิน ทุน และแรงงานได้มาก ได้รับประโยชน์จากการทำเกษตรอินทรีย์มากกว่า ส่วนชาวนาจนมีที่ดินและทุนน้อย จึงตกอยู่ในสภาพที่เปราะบางมากขึ้นหลังจากหันมาทำเกษตรอินทรีย์ จากข้อค้นพบดังกล่าว จึงเป็นการยากที่จะสรุปว่าเกษตรอินทรีย์เป็นหนทางสู่การพึ่งตนเองของชาวนาทุกคน การสร้างภาพแทนเกษตรอินทรีย์เชิงอุดมคติว่าเป็นหนทางสู่การพึ่งตนเองและเป็นการแก้ปัญหาความยากจนของชาวนารายย่อยจึงควรถูกตั้งคำถาม

This paper questions an ideal representation of the notion of self-sufficiency and self-reliance circulated through media and non-governmental organizations' writings. Such a representation created an understanding that organic farming is an agriculture system aimed to create self-reliant and sufficiency economy and as such it is able to help alleviate poverty among small-scale farmers. However, organic farming is a commercial agriculture system and its growth has a lot to do with state's and capital's support and regulation. Relations in organic farming are grounded in capitalism, not in self-reliant economy as claimed. In addition, the promotion of organic farming took place when Thai "rural societies" are rife with differences and inequality among rich, middle-income and poor farmers. Given farmers' unequal capacity and access to land, capital and labor, the results of doing organic farming varied accordingly. Farmers with access to land, capital and labor benefit from doing organic farming whereas those with less capital and land became more vulnerable after doing organic farming. Given such findings, it is difficult to claim that organic farming is a way to self-reliance of all farmers. The ideal representation of organic farming as a way to self-reliance and poverty alleviation for small-scale farmers should be questioned.

บทนำ

วาทกรรมเกษตรอินทรีย์ซึ่งถูกนำเสนอครั้งแรกโดยองค์กรพัฒนาเอกชนมานานกว่าสองทศวรรษ มีองค์ประกอบสำคัญคือแนวคิดความพอเพียงในตนเอง แนวคิดการพึ่งตนเอง¹ และความยั่งยืน เกษตรอินทรีย์ถูกนำเสนอในฐานะภาพตัวแทนของการพัฒนาทางเลือกรูปแบบหนึ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงจากการเกษตรสมัยใหม่และเพื่อแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกรรายย่อย (วิฑูรย์ 2535) แม้ว่าการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์จะแพร่หลายมากขึ้นในปัจจุบัน แต่ปัญหาความยากจนและความสามารถในการพึ่งตนเองของเกษตรกรก็ยังคงเป็นวิกฤตของภาคชนบทอยู่เช่นเดิม ดังนั้นผู้เขียนจึงตั้งคำถามว่าเกษตรอินทรีย์เป็นหนทางสู่การพึ่งตนเองของชาวนาจริงหรือไม่ เกษตรอินทรีย์เป็นแนวทางแก้ปัญหาความยากจนให้แก่ชาวนารายย่อยจริงหรือไม่

แม้ว่าการเผยแพร่วาทกรรมเกษตรอินทรีย์จะสร้างความเข้าใจอย่างกว้างขวางว่าเกษตรอินทรีย์เป็นระบบการผลิตแบบทางเลือก ซึ่งสื่อความหมายถึงระบบการเกษตรที่แตกต่างจากระบบเกษตรเชิงพาณิชย์โดยทั่วไป และเป็นระบบการผลิตที่ช่วยให้เกษตรกรมีภูมิคุ้มกันระบบทุนนิยมและมีอำนาจต่อรองกับตลาด แต่ผู้เขียนโต้แย้งว่าเกษตรอินทรีย์เป็นระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ที่มีการลงทุนสูง และขายในระบบตลาดทุนที่มีการแข่งขันอย่างเข้มข้น (วิฑูรย์และเจตสินี 2546) การเติบโตของเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยเกิดขึ้นภายใต้การกำกับของรัฐ ซึ่งส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ผ่านนโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง และเกิดจากแรงผลักดันของผู้ประกอบการที่เห็นช่องทางการตลาดที่เติบโตและต้องการปรับตัวสู่ระบบการผลิตสินค้าเกษตรที่มีมูลค่าสูง ในอีกด้านหนึ่ง การเติบโตของตลาดเกษตรอินทรีย์ในต่างประเทศกลายเป็นแรงผลักดันที่ส่งผลให้เกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยขยายตัว จากการที่เกษตรอินทรีย์เป็นการผลิตภายใต้การกำกับของรัฐและทุน ผู้เขียนจึงมีข้อเสนอว่าความสัมพันธ์ระหว่างทุนและเกษตรกรในระบบเกษตรอินทรีย์ควรได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์ในระบบทุน ไม่ใช่ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองดังที่มักจะมีการกล่าวอ้าง

---

¹ ประเวศ วะสี ปัญญาชนคนสำคัญของแนวคิดท้องถิ่นนิยม กล่าวว่า การพึ่งตนเองคือความสามารถในการยืนบนขาของตัวเอง และการพัฒนาที่ยั่งยืนคือการพัฒนาที่ริเริ่มมาจากตนเอง แนวคิดนี้จึงมีจุดยืนต่อการพัฒนาที่ริเริ่มจากภายนอก และเชื่อว่าชุมชนชาวนาไม่ได้เชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดมาตั้งแต่แรก จึงต้องการกลับไปสู่การผลิตเพื่อยังชีพ แนวคิดที่เชื่อในเรื่องการผลิตเพื่อยังชีพและตัดขาดการเกี่ยวข้องกับระบบตลาดนี้มีสมมติฐานว่าการเกี่ยวข้องกับตลาดทำให้ชาวนาไม่สามารถหลุดพ้นไปจากวงจรหนี้สิน ทางออกของปัญหาจึงจำเป็นต้องตัดขาดความเกี่ยวข้องระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับระบบเศรษฐกิจกระแสหลัก (ประเวศ อ้างใน Hewison 2010: 286)

ทั้งๆ ที่เกษตรกรอินทรีย์เป็นการผลิตในระบบทุนนิยมซึ่งอยู่ภายใต้การกำกับของรัฐและทุน เกษตรอินทรีย์ก็กลับถูกสร้างภาพแทนความจริง (representation) โดยอ้างอิงกับภาพลักษณ์เชิงอุดมคติ ว่าเป็นระบบการเกษตรที่มุ่งสู่การพึ่งตนเองของเกษตรกรและการสร้างระบบเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากนี้ มีการสร้างภาพแทนความจริงว่าเกษตรกรอินทรีย์เป็นทางเลือกในการพัฒนาของคนทุกกลุ่ม ทุกเงื่อนไข และทุกสภาพพื้นที่อย่างเท่าเทียมกัน ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้ว การส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์เกิดขึ้นภายใต้ เงื่อนไขที่สังคมชนบทมีความแตกต่างเหลื่อมล้ำ (rural differentiation) ชาวนารวย ชาวนาฐานะ ปานกลาง และชาวนายากจน มีความสามารถไม่เท่ากันในการเข้าถึงที่ดิน ทุน และแรงงาน ทำให้ ชาวนามีความสามารถในการปรับตัวเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนไม่เท่ากัน การทำเกษตรกรอินทรีย์ ประสบผลสำเร็จหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่มีความเฉพาะเจาะจง อีกทั้งไม่มีข้อมูลเชิงประจักษ์ใดๆ ยืนยัน ได้ว่าเกษตรกรที่หันมาทำเกษตรกรอินทรีย์แล้วจะสามารถพึ่งตนเองและพ้นจากความยากจนดังที่มักจะ กล่าวอ้าง อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของบริบทในการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์กลับถูกมองข้ามไปอย่างสิ้นเชิง ในวาทกรรมเกษตรกรอินทรีย์

ผู้เขียนโต้แย้งว่าเงื่อนไขของความแตกต่างเหลื่อมล้ำที่มีอยู่ในสังคมชนบทเป็นปัจจัยสำคัญที่มี ผลต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของเกษตรกรอินทรีย์ ชาวนาที่สามารถเข้าถึงที่ดิน ทุน และแรงงาน ได้รับประโยชน์จากการทำเกษตรกรอินทรีย์มากกว่า ส่วนชาวนารายย่อยที่มีที่ดินและทุนน้อย ตกอยู่ใน สภาพที่เปราะบางมากขึ้นหลังจากหันมาทำเกษตรกรอินทรีย์ จากข้อค้นพบดังกล่าว จึงเป็นการยากที่จะ สรุปรว่าเกษตรกรอินทรีย์เป็นหนทางสู่การพึ่งตนเองของชาวนา การสร้างภาพแทนความจริงเกี่ยวกับเกษตรกร อินทรีย์เป็นการนำเสนอภาพเชิงอุดมคติที่ไม่ได้วางอยู่บนข้อเท็จจริง (misrepresentation) เกี่ยวกับ เกษตรอินทรีย์ ขณะที่การสร้างภาพแทนความจริงเกี่ยวกับชาวนาที่ทำเกษตรกรอินทรีย์ว่าเป็นชาวนาที่ ต้องการผลิตเพื่อยังชีพก็ควรถูกตั้งคำถามเช่นกัน

เกษตรกรรมไทยในกระแสทุนนิยมโลก

การเติบโตของการทำเกษตรกรอินทรีย์และตลาดสินค้าเกษตรกรอินทรีย์ในประเทศไทยควรจะได้รับ การพิจารณาในฐานะการปรับตัวตามระบบทุนนิยมโลกที่หันไปเน้นการสะสมทุนแบบยืดหยุ่น เนื่องจาก เกษตรอินทรีย์เป็นนวัตกรรมในระบบทุนนิยมซึ่งช่วยให้ทุนสามารถสะสมตัวได้อย่างยืดหยุ่น กระแส โลกาภิวัตน์ซึ่งทำให้เกิดการไหลเวียนของทุน สินค้า ข้อมูล แนวคิด และผู้คนข้ามรัฐเป็นไปอย่างรวดเร็ว (Axford 2003) ได้สร้างโอกาสใหม่ๆ ให้แก่เกษตรกร และสร้างความเติบโตให้แก่สินค้าเกษตรกรอินทรีย์ (Raynolds 2004) โลกาภิวัตน์ด้านอาหารทำให้เกิดผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรมอย่างหลากหลาย เช่น การแตกตัวของตลาดสินค้าเกษตร การเกิดรูปแบบในการทำเกษตรหลายรูปแบบมากขึ้น รวมถึง

การเกิดขึ้นของรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างทุนกับแรงงานอย่างหลากหลาย เช่น ระบบเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) (Sompop and Suebskun 1992)

การเปิดเสรีทางการค้าลดทอนอำนาจรัฐที่จะสนับสนุนภาคเกษตรกรรมภายในประเทศ ขณะเดียวกันเสรีนิยมใหม่กลับสร้างกฎเกณฑ์ทางการค้ารูปแบบใหม่ขึ้นมา เช่น มาตรฐานสินค้าเกษตรภายใต้การกำกับของสถาบันกึ่งรัฐกึ่งเอกชน รวมถึงบริษัทข้ามชาติที่ไม่ใช่แค่ควบคุมสินค้าเกษตร แต่ยังคงควบคุมเรื่องอื่นๆ เช่น สิ่งแวดล้อม ความปลอดภัยในกระบวนการผลิต การบังคับใช้แรงงาน เป็นต้น ทำให้กระบวนการผลิตสินค้าเกษตรต้องเปลี่ยนไปตามกฎเกณฑ์ที่กำหนดขึ้นมาใหม่ นอกจากนี้ โลกาภิวัตน์ยังทำให้เกิดการแบ่งแยกระหว่างประเทศผู้ผลิตสินค้าเกษตรมูลค่าสูงกับประเทศผู้ผลิตสินค้าเกษตรมูลค่าต่ำ (นิพนธ์และสมเกียรติ 2547)

รัฐบาลไทยมีนโยบายชัดเจนที่จะปรับโครงสร้างภาคเกษตรกรรมตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เพื่อให้ไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรมเกษตรที่สำคัญของโลก โดยมุ่งหวังเพิ่มความสามารถในการแข่งขันให้แก่ภาคเกษตรของไทยภายใต้เงื่อนไขการค้าเสรี การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ของรัฐบาลไทยนับว่าเป็นการปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงในระดับสากลที่ตลาดสินค้าเกษตรมูลค่าสูงในต่างประเทศมีการขยายตัวมากขึ้น ในขณะที่สินค้าเกษตรเคมีมีแนวโน้มมูลค่าตกต่ำลงอย่างต่อเนื่อง การสนับสนุนเกษตรอินทรีย์ของรัฐบาลไทยเห็นได้จากการจัดตั้งสำนักงานมาตรฐานเกษตรทางเลือกประเทศไทย (มกท.) ในปี พ.ศ. 2541 การประกาศให้เกษตรอินทรีย์เป็นวาระของชาติในปี พ.ศ. 2547 เพื่อปรับโครงสร้างเกษตรกรรมสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง² กำหนดให้มีหน่วยงานที่ชัดเจนในการรับผิดชอบและส่งเสริมด้านการวิจัย การพัฒนาคุณภาพการผลิต การพัฒนาระบบตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ และการส่งเสริมให้มีการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ตามมาตรฐานสากล ควบคู่ไปกับการที่รัฐพัฒนาโปรแกรมการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของตนเอง³ เท่ากับว่ารัฐบาลไทยส่งเสริมระบบเกษตรอินทรีย์เชิงพาณิชย์และเน้นระบบการผลิตตามมาตรฐานสากล

² การปรับโครงสร้างเกษตรกรรมดังกล่าวใช้งบประมาณทั้งสิ้น 1,262 ล้านบาท ตั้งเป้าหมายว่า 1) ภายในปี 2548-2552 จะสามารถเพิ่มจำนวนเกษตรกรที่ใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร 4.25 ล้านราย 2) เพิ่มจำนวนพื้นที่ที่มีการปรับเปลี่ยนใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตรเนื้อที่ 85 ล้านไร่ 3) ลดปริมาณการนำเข้าปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรลง 50 เปอร์เซ็นต์ คิดเป็นมูลค่า 2,220 ล้านบาท 4) ส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้สุทธิเพิ่มขึ้น 20 เปอร์เซ็นต์ และ 5) เพิ่มปริมาณและมูลค่าการส่งออกสินค้าเกษตรอินทรีย์ 100 เปอร์เซ็นต์ต่อปี (http://www.idd.go.th/link_fertilizer/home.htm)

³ http://www.idd.go.th/link_fertilizer/home.htm

การที่รัฐบาลมีนโยบายพัฒนาเกษตรอินทรีย์เชิงพาณิชย์กระตุ้นให้บริษัทข้ามชาติและธุรกิจการเกษตรก้าวเข้ามาเป็นผู้ผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์รายใหญ่ ขณะที่เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่ทำเกษตรอินทรีย์ภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาทั้งกับบริษัทเอกชนและกับองค์กรพัฒนาเอกชน

การขยายตัวของการทำเกษตรอินทรีย์ในภาคอีสานเกิดขึ้นภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์ด้านอาหารที่สลัซซึบซ้อน ภายใต้เงื่อนไขที่รัฐมีนโยบายปรับโครงสร้างเกษตรกรรมสู่เกษตรอินทรีย์เพื่อส่งออก ระบบทุนนิยมก็ปรับตัวสู่การจ้างงานแบบยืดหยุ่น พื้นที่ชนบทอีสานถูกเลือกให้เป็นแหล่งผลิตสินค้ามูลค่าสูง เช่น เป็นแหล่งผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักที่สำคัญของโลก เพราะถูกมองว่ามีสภาพแวดล้อมเหมาะสม มีแรงงานที่มีทักษะด้านการเกษตร และยอมรับเงื่อนไขของการจ้างงานที่เอาเปรียบและมีการใช้แรงงานอย่างเข้มข้น (Rosset 1999) การเกิดขึ้นของการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อส่งออกในภาคอีสานทำให้เกิดคำถามว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่การผลิตข้าวอินทรีย์จะบ่งชี้ถึงการดำรงอยู่ของครัวเรือนในชนบท (Brookfield 2008) ซึ่งอาจโต้แย้งกับทฤษฎีความทันสมัยที่มีสมมติฐานว่าภาคเกษตรกรรมจะค่อยๆ ล่มสลาย (de-agrarianization) สมาชิกส่วนใหญ่ในครัวเรือนชนบทจะเลิกทำการผลิตบนผืนดินและอพยพออกไปทำงานในเมือง จนเกษตรกรรมไม่ใช่แหล่งรายได้หลักในการสะสมทุนของครัวเรือนชนบทอีกต่อไป (Rigg 2006)

เกษตรอินทรีย์ในวาทกรรมชุมชนนิยม

ผาสุก พงษ์ไพจิตร ตั้งข้อสังเกตว่าวาทกรรมการพัฒนาทางเลือกเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการท้องถิ่นนิยม (Localism) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน (Cultural Perspective on Village Development-CDP) ซึ่งถือกำเนิดราวทศวรรษ 1980 (ผาสุก อ้างใน Hewison 2010: 285) เหวินสันมองว่าท้องถิ่นนิยมและการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนมีองค์ประกอบพื้นฐานร่วมกัน ได้แก่ แนวคิดในเรื่องความพอเพียงในตนเอง การพึ่งตนเอง การปฏิเสธรบิโภคนิยมและอุตสาหกรรมนิยม การเน้นความสำคัญของวัฒนธรรมที่มีอยู่ดั้งเดิมในชุมชน อำนาจ ความเป็นเลิศของชนบท และชาตินิยม เหวินสันโต้แย้งว่าอุดมการณ์ท้องถิ่นนิยมถูกชูขึ้นมาเพื่อขับเคลื่อนขบวนการต่อต้านโลกาภิวัตน์และเสรีนิยมใหม่ ต่อมาได้รับการหนุนเสริมจากแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในปี พ.ศ. 2541 ซึ่งเน้นความพอเพียงในตนเอง การผลิตเพื่อตอบสนองของความพอเพียงในการบริโภคของครัวเรือนและชุมชน ทำให้ชาวนาไม่จำเป็นต้องถูกกำหนดจากระบบตลาดและทุน

โดยหลักการแล้ว แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงสอดคล้องกับแนวคิดระบบเศรษฐกิจแบบมีศีลธรรม (moral economy) ที่เสนอโดย เจมส์ ซี. สก็อตต์ ซึ่งเชื่อว่าชาวนาไม่ได้ทำตามแรงขับของตลาดและไม่

ต้องการเสี้ยมลงทุนในระบบทุน เพราะชวานายึดถือหลักความมั่นคงในการยังชีพและถือหลักปลอดภัยไว้ก่อน ชวานาจึงทำเพื่อตอบสนองความจำเป็นในการอยู่รอด มากกว่าจะทำเพื่อหากำไร (Scott 1976) อย่างไรก็ดี แนวคิดของสก็อตต์ถูกโต้แย้งจากนักวิชาการที่เชื่อว่าระบบเศรษฐกิจของชวานายึดถือหลักอรรถประโยชน์สูงสุด (utilitarianism) ชวานาคิดคำนวณผลได้และผลเสีย และชวานาพร้อมจะเสี่ยงในระบบทุน หากคิดว่าคุ้มค่า (Popkin 1979)

นักพัฒนาในประเทศไทยเผยแพร่แนวคิดความพอเพียงและการพึ่งตนเองในฐานะเครื่องมือทางอุดมการณ์ที่จะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันการรุกรานจากภายนอก และช่วยให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคตของตนเอง สารสำคัญของแนวคิดชุมชนนิยมมองว่าระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและการค้าเสรีคือความล้มเหลว สาเหตุเพราะการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยเน้นระบบตลาดบริโภคนิยม และวัตถุนิยม การถางป่า การผลิตเพื่อส่งออก การปลูกพืชเงินสด และการเดินตามรอยเกษตรกรรมสมัยใหม่ ล้วนบ่อนทำลายความดีงามของชุมชน เป็นต้นเหตุของการขาดแคลนอาหาร ผลผลิตตกต่ำ การขาดทุน และการเป็นหนี้สิน จากสมมติฐานที่ว่าเกษตรสมัยใหม่มีแรงขับมาจากบริโภคนิยมและความโลภของชวานา หากตัดความเชื่อมโยงระหว่างชวานากับเกษตรสมัยใหม่และตลาดออกไปได้ ก็จะตัดขาดชวานาจากความโลภและวงจรมีหนี้สิน

ในระยะต่อมา ปัญญาชนที่สมาทานแนวคิดชุมชนนิยมเชื่อมโยงแนวคิดการพึ่งตนเองกับหลักคำสอนในพุทธศาสนา เช่น นายแพทย์ประเวศ วะสี ซึ่งว่าการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยแบบตะวันตกเป็นไปตามแรงขับของความโลภ และทำให้สังคมสับสนวุ่นวาย จึงควรถอยห่างจากการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยแบบตะวันตก และกลับไปหาคำสอนในพุทธศาสนาเพื่อเป็นทางออก (ประเวศ อ้างใน Hewison 2010: 286) เดชา ศิริภัทร ปัญญาชนคนสำคัญของเครือข่ายเกษตรทางเลือก เชื่อมโยงแนวคิดการพึ่งตนเองในภาคเกษตรกับหลักคำสอนในพุทธศาสนา ดังปาฐกถาในงานเสวนาระหว่างนักพัฒนาด้านเกษตรอินทรีย์คนสำคัญกับชวานาในครั้งหนึ่ง ซึ่งมีใจความว่า

“การทำนาในสมัยก่อนจะไม่ทำลายหรือฆ่าสิ่งมีชีวิตอื่นๆ แต่ปัจจุบันคิดเพียงแต่เงินขอให้อยู่ๆ ซึ่งเริ่มจากความโลภ เป็นต้นตอของความบาป โลก โกรธ โดยการฆ่า เมื่อมีสิ่งใดมากัดกินจะต้องฆ่า ต่อมาตามด้วยความหลง ซึ่งชวานาแบบนี้จะไม่สามารถทำนาอย่างมีความสุขได้ อาชีพทำนาคืออาชีพที่วิเศษ เนื่องจากเป็นอาชีพที่ได้รับการยกย่องมากที่สุดของคนไทย... ชวานาคือกระดูกสันหลังของชาติ แต่เดี๋ยวนี้อชวานาทำตัวเองตกต่ำ เขาเรียกว่ารากหญ้า ซึ่งเป็นคำเรียกตั้งแต่สมัยทักษิณ...เดี๋ยวนี้อชวานาสุพรรณปลูกข้าวมีเบอร์ ซึ่งเป็นข้าวสมัยใหม่ ผู้หญิงที่มีเบอร์เรียกหมอนวด

ข้าวมี่เบอร์ก็คือข้าวหอมอนวด ทำอย่างไรให้ชาวนารู้เท่าทัน สิ่งที่ได้คือ ต้องรู้ว่าทำ
 นอย่างไรไม่ต้องใช้ทุนมาก ไม่ซื้อสารพิษมากมประเทศไทย”⁴

แนวคิดท้องถิ่นนิยมถูกวิจารณ์จากนักวิชาการตะวันตกว่าเน้นความสำคัญของท้องถิ่น เช่น
 บทบาทของภาคประชาสังคมท้องถิ่น แต่กลับมองท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นแก่นสารและตายตัว มีแนวโน้มที่
 จะมองท้องถิ่นแยกส่วนออกจากกระบวนการเมืองและกระบวนการทางเศรษฐกิจระดับชาติและข้ามชาติ
 Rigg (1991) แย้งว่าการนำแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นฐานของการพัฒนาเกิดจากความสับสนของ
 นักพัฒนาเอกชนที่เชื่อว่า “ชุมชน” เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาแต่ดั้งเดิม Kemp
 (1988) แย้งว่าความจริงแล้วชุมชนเป็นแค่หน่วยในการปกครองที่รัฐชาติสร้างขึ้น หาใช้สิ่งที่มีอยู่มาแต่
 ดั้งเดิมดั่งที่อ้าง เช่นเดียวกัน สิ่งที่เชื่อว่าเป็น “ความดีงาม” ของชุมชนท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นความเสมอภาค
 ความพอเพียงในตนเอง ความเป็นอิสระ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว ความสงบสุข และความมีศีลธรรม
 ล้วนเป็นสิ่งประดิษฐ์สร้างทางสังคม ดังนั้นจึงเป็นความยากลำบากที่จะเอาภาพลักษณ์ความดีของชุมชน
 ท้องถิ่นมากำหนดความเป็นจริงในปัจจุบัน

ริกก็มองว่าแนวคิด “ชนบท” ต้องนิยามใหม่ เพราะชนบทปัจจุบันแตกต่างจากในอดีต ครัวเรือน
 ในชนบทส่วนใหญ่พึ่งพารายได้จากงานนอกภาคเกษตรมากกว่าการทำเกษตร ขณะที่สมาชิกชุมชน
 หลายแห่งมีวิถีชีวิตที่แยกห่างจากชุมชน ลูกหลานชาวนาที่ทำงานรับจ้างในเมืองใช้ชีวิตในหมู่บ้าน
 ชานเมืองราวกับเป็นหอพัก ความเป็นชนบทไทยกลายเป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์สร้างของคนชั้นกลางในเมือง
 ที่อพยพไปอยู่ในชนบท ผู้อพยพสู่ชนบทสร้างความเป็นชนบทขึ้นใหม่จากการบริโภคภาพลักษณ์ของ
 ชนบทผ่านสื่อ (Rigg 2006) Walker (2008) มองว่าวาทกรรมเศรษฐกิจพอเพียงนำเสนอภาพแทน
 ความจริงที่ไม่เป็นจริงเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านในชนบท การสร้างภาพแทนความจริงว่าเกษตรกรรมคือวิถี
 ของการผลิตแบบพึ่งตนเองของชาวชนบท การสร้างภาพแทนความจริงว่าความต้องการในการยังชีพคือ
 แรงขับเคลื่อนการผลิตในชนบท รวมถึงการตีความความสัมพันธ์ระหว่างชาวชนบทกับระบบเศรษฐกิจแบบ
 ตลาดอย่างฉาบฉวย การนำเสนอภาพแทนความจริงว่าเศรษฐกิจชุมชนมีรากฐานมาจากความพอเพียง
 ของท้องถิ่น ล้วนเป็นการนำเสนอภาพแทนความจริงที่ไม่สอดคล้องกับความจริงเกี่ยวกับการผลิตใน
 ชนบทและวิถีการดำรงชีพที่ครัวเรือนในชนบทใช้อยู่จริงๆ เช่น การปลูกพืชเงินสด การทำงานรับจ้าง
 และการเป็นผู้ประกอบการขนาดย่อมนอกภาคเกษตร

⁴ เตชา ศิริภัทร เสวนาขบวนการชาวนาทางเลือก วันที่ 6 มิถุนายน 2552 ณ ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง
 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง จัดโดยมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) [http://
 www.esaanvoice.net/esanvoice/know/show.php?Category=topreport&No=11631](http://www.esaanvoice.net/esanvoice/know/show.php?Category=topreport&No=11631)

แม้เกษตรกรอินทรีย์จะได้รับการนำเสนอว่าเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทย แต่ข้อเท็จจริงที่สวนทางกับการนำเสนอภาพความจริงเช่นนั้นคือ เกษตรอินทรีย์เป็นแนวคิดที่นำเข้ามาจากต่างประเทศราวทศวรรษ 2530 ในช่วงแรกของการนำแนวคิดดังกล่าวเข้ามาสู่ประเทศไทย เกษตรอินทรีย์ถูกอธิบายว่าเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาอย่างบูรณาการ เพราะเป็นระบบการผลิตนอกทุนนิยม เป็นขั้วตรงข้ามของการปฏิบัติเขียวที่เน้นการใช้นวัตกรรมทางเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิต (วิฑูรย์ 2535: 96-104) และเป็นเกษตรกรรมที่ช่วยเสริมสร้างศักยภาพในการพึ่งตนเองของเกษตรกรรายย่อย

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการนำเสนอภาพแทนความจริงเกี่ยวกับเกษตรกรอินทรีย์ว่าเป็นระบบเกษตรกรรมเชิงอุดมคติ เช่น การไม่ใช้สารเคมีที่อาจเป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ การพึ่งพาปัจจัยการผลิตที่ได้จากฟาร์มมากกว่าปัจจัยการผลิตจากภายนอก และการฟื้นฟูดินที่เสียหายจากการใช้สารเคมี เป็นต้น นอกจากนี้ เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนยังส่งเสริมการปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านในฐานะหนทางสู่การพึ่งตนเองของเกษตรกร เนื่องจากชาวนาสามารถคัดเลือกพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไว้ใช้ได้เอง แทนการซื้อ ข้าวพื้นบ้านถูกมองว่ามีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและต้านทานต่อแมลงศัตรูพืช

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในนาม “เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก” มีส่วนสำคัญในการวิจารย์เกษตรสมัยใหม่ ควบคู่ไปกับการเสนอแนะนโยบาย เช่น การส่งเสริมเกษตรกรรมรายย่อย การจำกัดการใช้ที่ดิน การคุ้มครองพันธุ์พืช การรณรงค์ผลิตอาหารปลอดภัย และการสร้างตลาดสีเขียวเพื่อผู้บริโภคในท้องถิ่น นับตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา รัฐบาลได้ผนวกเกษตรกรรมทางเลือกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ทำให้เกษตรกรอินทรีย์กลายเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนากระแสหลักมากขึ้น มีการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก มีการบรรจุข้อสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกให้เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านเกษตรกรอินทรีย์ เป็นที่ปรึกษาและผู้บริหารโครงการต่างๆ รวมถึงการตั้งหน่วยงานขององค์กรพัฒนาเอกชนให้เป็นศูนย์ฝึกอบรมเกษตรกรอินทรีย์ในภูมิภาคต่างๆ ซึ่งทำให้เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกได้ทำงานร่วมกับรัฐมากขึ้น องค์กรพัฒนาเอกชนเผยแพร่เกษตรกรอินทรีย์ในภาคอีสานมองว่าเป็นระบบเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับภูมิภาค (เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก 2550) สอดรับกับการโฆษณาประชาสัมพันธ์ทั้งจากหน่วยงานของรัฐและเอกชนในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา รวมถึงงานวิชาการจำนวนหนึ่งซึ่งสนับสนุนให้ชาวนาอีสานหันมาปลูกข้าวอินทรีย์

แม้ว่ารัฐบาลชูธงให้เกษตรกรอินทรีย์เป็นทิศทางหลักของการพัฒนาภาคชนบท ทว่าความเป็นจริงพื้นที่เกษตรกรรมเคมีไม่ได้ลดลง สัดส่วนของการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเพื่อกำจัดศัตรูพืชในไร่นากลับ

เพิ่มขึ้น⁵ สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายลงเมื่อรัฐบาลมีมติรับรองการทดลองปลูกพืชตัดแต่งพันธุกรรมในแปลงนาธรรมชาติ⁶ ทั้ๆ ที่ขัดต่อหลักการพื้นฐานของเกษตรอินทรีย์ที่ห้ามไม่ให้ปลูกใกล้กับพื้นที่ที่มีการปลูกพืชจีเอ็มโอ นโยบายของรัฐในเรื่องนี้จึงกระทบต่อธุรกิจเกษตรอินทรีย์เพื่อส่งออกซึ่งกำลังเติบโต นโยบายของรัฐบาลที่มีลักษณะขัดแย้งกันดังตัวอย่างข้างต้น กลายเป็นที่มาของกระแสคัดค้านจากนักพัฒนาเอกชน⁷ และธุรกิจการเกษตร⁸

อย่างไรก็ดี การรณรงค์ของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกถูกตั้งข้อสังเกตว่ามีแนวโน้มที่จะผลักใส่รัฐและระบบตลาดออกไป ทั้งยังหลีกเลี่ยงการเข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนที่มีลักษณะเผชิญหน้าและขัดแย้งกับรัฐ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องการปฏิรูปที่ดิน Vandergeest et al. (2010) ตั้งข้อสังเกตว่าตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา ข้อถกเถียงเกี่ยวกับเกษตรกรรมทางเลือกยังวนเวียนอยู่กับคำถาม เช่น เกษตรกรรมทางเลือกควรจะรวมถึงเกษตรกรรมขนาดใหญ่ บริษัท และเกษตรเชิงพาณิชย์ด้วยหรือไม่ เกษตรกรรมทางเลือกจะทำงานร่วมกับรัฐอย่างไร เกษตรกรรมทางเลือกจะสนับสนุนกิจกรรมของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องการปฏิรูปที่ดินและสิทธิเหนือทรัพยากรอย่างไร ซึ่งสะท้อนความไม่ชัดเจนว่าขบวนการเกษตรกรรมทางเลือกเป็นทางเลือกของใคร เป็นทางเลือกจากอะไร มุ่งสู่การเปลี่ยนแปลงไปสู่อะไร เขาจึงตั้งคำถามท้าทายว่า 1) ขบวนการเกษตรกรรมทางเลือกยังคงเป็นอิสระจากรัฐและมีลักษณะวิพากษ์วิจารณ์รัฐอยู่หรือไม่ หากต้องพึ่งพาการสนับสนุนของรัฐอย่างมาก 2) องค์กรพัฒนาเอกชนจะเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาของรัฐสู่เกษตรยั่งยืนได้อย่างไร 3) การพัฒนาเกษตรอินทรีย์จะเข้าถึงกลุ่มเกษตรกรวงกว้างได้หรือไม่ 4) การรวมเป้าหมายเกษตรเชิงพาณิชย์เข้ากับการพัฒนาจะทำให้เกษตรอินทรีย์ถูกกลืนกลายเป็นส่วนหนึ่งของเกษตรกรรมกระแสหลักหรือไม่ 5) เกษตรกรรายย่อยที่ทำให้เกษตรอินทรีย์จะถูกรวบงำจากทุนขนาดใหญ่หรือไม่ 6) เกษตรอินทรีย์จะสร้างความยั่งยืนต่อระบบเศรษฐกิจ วิถีชีวิตของเกษตรกร และคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้จริงหรือไม่ และ 6) ภาครัฐควรจะมีบทบาทอย่างไรในการสนับสนุนเกษตรอินทรีย์ในอนาคต

---

⁵ ในปี พ.ศ. 2546 ประเทศไทยนำเข้าปุ๋ยเคมีสังเคราะห์จำนวนกว่า 50,000 ตัน ซึ่งใช้งบประมาณ 11,000 ล้านบาท ในขณะที่การนำเข้าสารเคมีเพื่อกำจัดศัตรูพืชสูงกว่า 50 ล้านตัน (กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อังโน กรุงเทพธุรกิจ, 7 กรกฎาคม 2547)

⁶ มติชน, 31 สิงหาคม 2547

⁷ <http://www.biothai.net/news/view.php?id=5034>

⁸ http://www.prachatai.com/05web/th/home/page2.php?mod=mod_ptcms&ContentID=10428&SystemModuleKey=HighlightNews&SystemLanguage=Thai

เกษตรอินทรีย์ในระบบทุนนิยม

ผู้เขียนศึกษาการรวมกลุ่มชาวนาระหว่างปี พ.ศ. 2550-2552 เพื่อปลูกข้าวอินทรีย์ส่งออก การศึกษาข้อมูลภาคสนามแบบเจาะลึกทำในพื้นที่ตำบล “นาสวรรค์”⁹ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นพื้นที่ชายแดนไทย-ลาวที่มีแม่น้ำโขงกั้นเขตแดน ผู้เขียนพบว่าเกษตรอินทรีย์เป็นระบบเกษตรแบบพึ่งพาทุน การตัดสินใจของชาวนาในการทำเกษตรอินทรีย์เกี่ยวข้องกับปัจจัยอันสลับซับซ้อน ทั้งปัจจัยผลึกและปัจจัยตั้ง

ปัจจัยผลึกที่ทำให้ชาวนาอีสานหันมาทำเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ดินเสื่อม ผลผลิตตกต่ำ แผลงศัตรูพืชระบาด ชาวนาทนแรงบีบบังคับจากต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้นของเกษตรเคมีไม่ไหว ชาวนาอีสานมีทางเลือกในการทำเกษตรกรรมไม่มาก การทำเกษตรแบบเข้มข้นมีข้อจำกัด ราคาข้าวในตลาดท้องถิ่นผันผวนมาก สำหรับปัจจัยตั้งที่ทำให้ชาวนาอีสานหันมาทำเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ รัฐบาลส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ชาวนาได้รับข่าวสารเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์จากสื่อต่างๆ ชาวนาเคยเข้ารับการฝึกอบรมจากหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน จนทำให้เกิดความรู้และทักษะในการทำเกษตรอินทรีย์ ต้องการปรับปรุงดินและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมในระยะยาว นอกจากนี้ ชาวนาอีสานมองเห็นโอกาสในการขายข้าวสู่ตลาดต่างประเทศซึ่งมีมูลค่าสูงกว่าราคาข้าวเคมี ชาวนาอีสานตระหนักถึงปัญหาสุขภาพของตนและผู้บริโภคจากพิษภัยของสารเคมีการเกษตร จากปัจจัยหลากหลายที่เกี่ยวข้องข้างต้น จึงเป็นเรื่องที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการเกิดขึ้นของเกษตรอินทรีย์ในภาคอีสานแยกไม่ออกจากการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในชนบทอีสานที่มีความซับซ้อนและมีพลวัต อันเป็นผลมาจากการพัฒนาในภูมิภาคในช่วงกว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา และเป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่และอิทธิพลของกระบวนการโลกาภิวัตน์

การพัฒนาความทันสมัยในชนบทมักถูกมองว่าเป็นสาเหตุของความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและความอ่อนแอของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งนำมาสู่การต่อต้านการพัฒนา (Ratana 1997) นักพัฒนามองว่าการพัฒนาความทันสมัยในภาคเกษตรเป็นสาเหตุที่ทำให้เกษตรกรรายย่อยลดลงและภาคเกษตรกรรมล่มสลาย¹⁰ ทว่าความจริงอีกด้านก็คือ การพัฒนาความทันสมัยในภาคเกษตรทำให้เกิดการกระจุกตัว

⁹ เพื่อเป็นการปกป้องผู้ให้ข้อมูลในแบบสอบถาม ผู้เขียนจึงใช้ชื่อสมมติของพื้นที่ศึกษา เหตุผลที่เลือกหมู่บ้านนาสวรรค์เป็นพื้นที่ศึกษาแบบเจาะลึกเนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งมีชาวนาเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อส่งออกเป็นจำนวนมาก พื้นที่การผลิตข้าวอินทรีย์รวมเอาชุมชนจำนวนมากที่มีความแตกต่างของพื้นที่ทางกายภาพเข้าไว้ด้วยกัน งานศึกษามองชุมชนอีสานในฐานะชุมชนเปิด (Unbounded Entity) ที่มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ในส่วนอื่นๆ ของโลก

¹⁰ <http://www.sathai.org/images/Hotissue/021-pic/07.pdf>

ของที่ดิน เกิดการแตกตัวของชานาเป็นชานาขนาดใหญ่ที่ใช้ทุนสูง ใช้สารเคมี เครื่องจักรกล และพึ่งพาแรงงานรับจ้างมาก ซึ่งแสดงให้เห็นสถานะใหม่ของเกษตรกรที่เป็นผู้ประกอบการและนายทุน กับชานาไร่ที่ดินซึ่งถูกเบียดขับออกไปเป็นแรงงาน

นอกจากนี้ การที่กลุ่มธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้องกับการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่เติบโตอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการนำระบบเกษตรพันธสัญญามาใช้อย่างกว้างขวาง ในพื้นที่ชนบทอีสานมีกลุ่มผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ส่งออกหลายกลุ่มที่ผลิตในระบบเกษตรพันธสัญญา ภายใต้การควบคุมโดยบริษัทธุรกิจและองค์กรพัฒนาเอกชน ในด้านหนึ่ง ระบบเกษตรพันธสัญญาแสดงถึงรูปแบบที่มีความก้าวหน้าของอุตสาหกรรมเกษตรในการเข้ายึดครองพื้นที่การเกษตรในชนบท ทว่าในอีกด้าน ระบบเกษตรพันธสัญญาแสดงถึงการผนวกรวมสังคมเกษตรเข้าเป็นส่วนหนึ่งของทุนข้ามชาติ ในจังหวัดอุบลราชธานี องค์กรพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่งส่งเสริมให้ชาวนารวมกลุ่มปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อส่งออกผ่านระบบเกษตรพันธสัญญาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 ภายใต้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ และบริษัทข้ามชาติที่เป็นผู้จัดหาสินค้าอินทรีย์ป้อนตลาดโลก กลุ่มผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ขยายพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง จนสามารถส่งออกข้าวหอมมะลิอินทรีย์กว่า 3,000 ตัน ในปี พ.ศ. 2551 ภาคอีสานถูกเลือกให้เป็นพื้นที่ผลิตข้าวอินทรีย์ป้อนตลาดโลก เพราะทุนมองเห็นความได้เปรียบหลายด้าน เช่น สภาพแวดล้อมที่ไม่เสี่ยงจากการปนเปื้อนมลพิษเหมือนพื้นที่เขตอุตสาหกรรม สภาพดินและอากาศที่มีความเหมาะสมกับการปลูกข้าวหอมมะลิคุณภาพสูง และครัวเรือนชาวนามีทุนทางวัฒนธรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ทำให้การปรับเปลี่ยนระบบสู่การปลูกข้าวอินทรีย์และการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตเป็นไปได้

ชานาตำบลนาสวรรค์ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การศึกษาของมณีมัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในภาคอีสานพบว่า การเติบโตของตลาดสินค้าเกษตรในภาคอีสานเกิดขึ้นผ่านการเปิดพื้นที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่เกษตร มากกว่าการทำเกษตรหลายรอบในพื้นที่จำกัด (มณีมัย 2546) อย่างไรก็ตาม บ้านนาสวรรค์อาจแตกต่างจากชนบทภาคอีสานอื่นๆ ในเรื่องสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่อุดมสมบูรณ์ สมาชิกชุมชนส่วนใหญ่ยังคงทำนาปีโดยอาศัยน้ำฝน บ้านนาสวรรค์อยู่ห่างจากตัวเมืองประมาณ 100 กิโลเมตร พื้นที่นาส่วนใหญ่บุกเบิกจากพื้นที่ป่าสมบูรณ์เมื่อประมาณ 100 ปีเศษที่ผ่านมา การที่ชาวนามีฐานะยากจน ทำให้การบุกเบิกที่นาทำโดยอาศัยแรงงานคนและสัตว์มากกว่าการอาศัยเครื่องจักร ชาวนายังคงเก็บรักษาต้นไม้ใหญ่ไว้ในผืนนา โดยไม่โค่นถางและปรับที่นาให้กลายเป็นผืนราบเหมือนในภาคกลาง การทำนาที่บ้านนาสวรรค์จึงเปรียบได้กับการทำนาในป่า ซึ่งช่วยสร้างแรงดึงดูดใจให้กับผู้บริโภควินทรีย์ โฆษณาข้าวอินทรีย์ที่เผยแพร่สู่ผู้บริโภคนานาชาติได้อ้างถึงพื้นที่ผลิตข้าวอินทรีย์ว่าผลิตจากพื้นที่ชนบทที่ยังคงรักษาความเป็นธรรมชาติ ชาวนามีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม และมนุษย์กับธรรมชาติอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน

การบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นไร่นาดำเนินไปอย่างช้าๆ กินเวลานานประมาณสองชั่วอายุคนก็ไม่เหลือพื้นที่ป่าให้บุกเบิกเพิ่มเติม พื้นที่นากว่าร้อยละ 80 มีสภาพเป็นที่ดอน มีที่นาราวร้อยละ 20 เท่านั้นที่เป็นที่ราบลุ่มใกล้แหล่งน้ำ เนื่องจากระบบชลประทานมีเพียงฝายน้ำล้นและครอบคลุมพื้นที่จำกัด การทำนาส่วนใหญ่จึงเป็นการทำน่าน้ำฝนเพียงปีละครั้ง นอกจากการทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก ชาวนายังปลูกพืชพาณิชย์อื่นๆ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย แต่เพราะความแห้งแล้ง ทำให้การปลูกพืชไร่ไม่ได้ขยายตัวเท่าที่ควร ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ชาวนาประมาณร้อยละ 5-15 ในชุมชนเริ่มปรับเปลี่ยนที่นาตอนไปเป็นสวนยางพารา ซึ่งเป็นไม้ยืนต้นที่กำลังเป็นที่นิยมในภาคอีสาน เพราะทำรายได้ดีและเสี่ยงน้อยกว่าพืชไร่

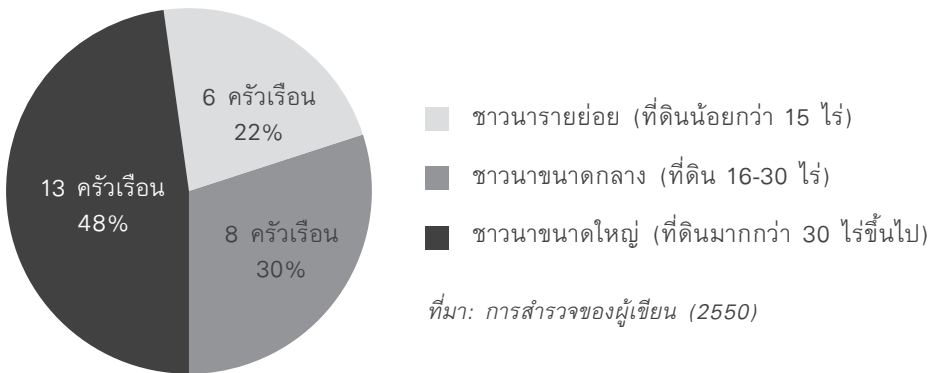
กล่าวได้ว่าการทำนายังเป็นระบบการผลิตหลักในชุมชนพื้นที่ศึกษา ชาวนาในพื้นที่ศึกษาค้นเคยกับการทำเกษตรสมัยใหม่ เช่น การปลูกข้าวสายพันธุ์ผสม การใช้ปุ๋ยเคมีรวมถึงสารเคมีในการเกษตรและเครื่องจักรกล ส่วนข้าวสายพันธุ์ดั้งเดิมมีการปลูกอยู่บ้าง เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนและเพื่อใช้ทำบุญ แต่ที่ดินส่วนใหญ่ถูกใช้เพื่อปลูกข้าวเหนียวและข้าวเจ้าสายพันธุ์ผสม ชาวนาเล่าว่าในช่วงแรกที่มีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเข้ามาแนะนำให้ใช้ปุ๋ยเคมี ชาวนายังคงใช้ข้าวสายพันธุ์ดั้งเดิมและใส่มูลวัวควายในนา ชาวนาส่วนใหญ่ไม่ยอมรับการใช้ปุ๋ยเคมี รวมถึงข้าวสายพันธุ์ใหม่ด้วย มีเพียงชาวนาสวนน้อยเท่านั้นที่หันไปปลูกข้าวสายพันธุ์ใหม่และใช้ปุ๋ยเคมีที่ส่งเสริมโดยหน่วยราชการ แต่ต่อมาชาวนาเห็นตัวอย่างจากเพื่อนบ้านที่ใช้ปุ๋ยเคมีว่าข้าวสายพันธุ์ใหม่ตอบสนองต่อปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงได้ดีกว่าข้าวสายพันธุ์ดั้งเดิม ทำให้ได้ผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้น และยังขายข้าวได้ราคาดีกว่าด้วย การพัฒนาแหล่งน้ำและถนนสู่ชุมชนซึ่งเกิดขึ้นเมื่อราวๆ 40-50 ปีที่ผ่านมา มีส่วนเร่งให้การขยายพื้นที่ปลูกข้าวสายพันธุ์ใหม่ขยายตัวจนครอบคลุมพื้นที่ซึ่งเคยเป็นป่าทั้งหมด

แม้ว่าชาวนาจะพอใจที่การทำนาเคมีได้ผลผลิตต่อไร่สูง ทว่าพวกเขาบ่นเรื่องต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้นด้วย เนื่องจากพวกเขาต้องซื้อปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น และยังมีปัญหา “ดินแค้น” หรือดินแข็งเมื่อมีการใช้ปุ๋ยเคมีไปหลายปี แต่การที่ชาวนาอีสานในพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่ทำนาปีและมีฐานะยากจน พวกเขาจึงไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเข้มข้น ทำให้ปัญหาสารตกค้างในดินไม่รุนแรงมากนัก อีกทั้งชาวนาอีสานในพื้นที่ศึกษาไม่ได้ปลูกพืชไร่อย่างแพร่หลาย การระบาดของโรคแมลงจึงไม่รุนแรง และแทบไม่มีความจำเป็นต้องใช้สารกำจัดศัตรูพืช ส่งผลให้สภาพแวดล้อมในชุมชนพื้นที่ศึกษามีความเสี่ยงจากการปนเปื้อนสารเคมีน้อยกว่า และมีความได้เปรียบในการปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จในการปรับตัวสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ของชาวนาแต่ละกลุ่มไม่เท่ากัน ซึ่งผู้เขียนจะอภิปรายในประเด็นนี้ต่อไป

ในปี พ.ศ. 2550 ผู้เขียนทำการสำรวจจคริวเรือนเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์จำนวน 27 ครอบครัวในตำบลนาสวรรค์ พบว่าจากชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์จำนวน 27 ครัวเรือนในตำบลนาสวรรค์

ชวานารายย่อยที่ทำการผลิตข้าวอินทรีย์บนที่ดินขนาด 1-15 ไร่ มีจำนวน 6 ราย คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 22 ของชวานาที่ทำเกษตรอินทรีย์ทั้งหมด ส่วนครอบครัวชวานาขนาดกลางที่ทำการผลิตบนที่ดินขนาด 16-30 ไร่ มีจำนวน 8 ราย คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 30 ของชวานาที่ทำเกษตรอินทรีย์ทั้งหมด ส่วนชวานาขนาดใหญ่ที่ถือครองที่ดินขนาด 31 ไร่ หรือมากกว่าจนถึง 100 ไร่ มีจำนวน 13 ราย คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 48 ของชวานาที่ทำเกษตรอินทรีย์ทั้งหมด ดังแสดงในแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิ 1 สัดส่วนชวานาประเภทต่างๆ ที่ทำเกษตรอินทรีย์ในตำบลนาสวรรค์
จำแนกตามขนาดการถือครองที่ดิน

บ้านนาสวรรค์ก็เหมือนกับชุมชนชนบทในภาคอีสานพื้นที่อื่นๆ ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการเกษตร แต่กลับมีขนาดไม่เพียงพอกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ที่ดินส่วนใหญ่เป็นทรัพย์สินของพ่อแม่ ลูกๆ จึงมักทำการเกษตรบนที่ดินของพ่อแม่ การสำรวจของผู้เขียนพบว่าชวานารายย่อยที่ทำการเกษตรอินทรีย์มีที่ดินเฉลี่ย 12 ไร่ และมีที่ดินที่ใช้ทำนาอินทรีย์เฉลี่ย 9 ไร่ ชวานาขนาดกลางมีที่ดินเฉลี่ย 24 ไร่ และมีที่ดินที่ใช้ทำนาอินทรีย์เฉลี่ย 18 ไร่ ชวานาขนาดใหญ่มีที่ดินเฉลี่ย 44 ไร่ และมีที่ดินที่ใช้ทำนาอินทรีย์เฉลี่ย 30 ไร่ ดังแสดงในตาราง 1

ตาราง 1 ที่ดินที่จัดการและที่ดินที่ใช้เพื่อปลูกข้าวอินทรีย์
โดยเกษตรกรรายย่อย ขนาดกลาง และขนาดใหญ่

	จำนวน ครัวเรือน	ที่ดินเฉลี่ยที่จัดการ โดยเกษตรกร (ไร่)	ที่ดินเฉลี่ยที่ใช้ เพื่อปลูกข้าวอินทรีย์ (ไร่)
ชวานารายย่อย	6	12	9
ชวานาขนาดกลาง	8	24	18
ชวานาขนาดใหญ่	13	44	30
รวมทั้งหมด	27	31	22

ที่มา: การสำรวจของผู้เขียน (2550)

การสำรวจพบข้อสังเกตสำคัญเกี่ยวกับสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชวานาดังแสดงใน
ตาราง 2

ตาราง 2 สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชวานาที่ทำเกษตรอินทรีย์ในตำบลนาสวรรค์
จำแนกตามขนาดที่ดินที่ชวานาแต่ละกลุ่มเข้าถึงได้

ขนาดของ ชวานา	จำนวน ครัวเรือน ที่ทำการ สำรวจ	รายได้เฉลี่ยต่อปี จากเงินส่งกลับ (บาท)	จำนวน สมาชิก ครอบครัว โดยเฉลี่ย	อายุเฉลี่ย ของหัวหน้า ครอบครัว	ค่าใช้จ่ายเฉลี่ย ต่อปีของ ครอบครัว (บาท)	หนี้สินเฉลี่ย ของครอบครัว ที่กู้ยืมต่อปี (บาท)
ชวานา ขนาดเล็ก	6	47,574	4	42	112,452	55,667
ชวานา ขนาดกลาง	8	32,020	6	49	94,474	76,750
ชวานา ขนาดใหญ่	13	29,657	5	52	117,744	114,846
รวม	27	34,339	5	49	109,673	90,407

ที่มา: การสำรวจของผู้เขียน (2550)

ผู้เขียนมีข้อสังเกตเกี่ยวกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจของชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์จากการสำรวจดังนี้ ครัวเรือนของบ้านนาสวรรค์ไม่ได้พึ่งพารายได้หลักจากการทำเกษตร เพราะรายได้สำคัญของครัวเรือนทำเกษตรอินทรีย์มาจากเงินส่งกลับของสมาชิกครอบครัวที่ไปทำงานต่างถิ่น (ดูรายละเอียดในตาราง 2) การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานนอกภาคเกษตรเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่อง จึงส่งผลกระทบต่อการทำงานของครัวเรือนชาวบ้านนาสวรรค์ไม่น้อย งานศึกษาชิ้นหนึ่งระบุว่า ครัวเรือนในชนบทอีสานจำนวน 2.5 ล้านครัวเรือน จะมีสมาชิกอย่างน้อยหนึ่งคนอยู่นอกภูมิภาค การอพยพของปัจเจกบุคคลมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น สัดส่วนของผู้หญิงที่อพยพไปทำงานต่างถิ่นมีสัดส่วนสูงพอกๆ กับผู้ชาย และการผสมผสานระหว่างการอพยพไปทำงานต่างถิ่นอย่างถาวรได้เข้ามาแทนที่การอพยพเคลื่อนย้ายตามฤดูกาลเช่นที่ผ่านมา การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานได้สร้างความเป็นครอบครัวแบบใหม่ที่มีลักษณะซับซ้อนและไม่ยึดโยงกับพื้นที่ทางกายภาพ นอกจากนี้ มีแนวโน้มที่คนทำงานภาคเกษตรจะมีอายุสูงขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อเนื่องถึงการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการดำรงชีวิตและความยืดหยุ่นของชุมชนที่จะปรับตัวรับมือกับความเปลี่ยนแปลง (Rigg and Albert 2011)

งานวิจัยของริกส์สอดคล้องกับผลการสำรวจของผู้เขียนในปี พ.ศ. 2550 ซึ่งพบว่าชาวบ้านทั้งชายและหญิงเคยมีประสบการณ์การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานไปต่างภูมิภาคและต่างประเทศ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ แมรี เบธ มิลส์ ที่ชี้ว่าประสบการณ์ของการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานทำให้ชาวนาอีสานมีความตื่นตัวที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ และมีโลกทัศน์ที่กว้างไกลเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมืองใหญ่ การอพยพของแรงงานหนุ่มสาวจากอีสานสู่กรุงเทพฯ ไม่ใช่แค่เพื่อหารายได้ที่ดีกว่า แต่ยังเป็นเพราะคนหนุ่มสาวต้องการบริโภคความทันสมัยในวิถีชีวิตแบบเมือง เงินส่งกลับจากแรงงานอพยพของคนหนุ่มสาวมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของครัวเรือนในชนบท เพราะครัวเรือนใช้เงินส่งกลับลงทุนในการเกษตรและการทำธุรกิจรายย่อยต่างๆ การอพยพไปขายแรงงานจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนชนบทอยู่รอด (Mills 2001)

การสำรวจชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ของผู้เขียนพบว่าการมีสมาชิกครัวเรือนอพยพไปทำงานต่างถิ่นจำนวนมากส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตในชนบทอีสาน ยามปกติ สภาพหมู่บ้านจะเงียบเหงา มีเพียงคนแก่เฝ้าบ้านและทำการเกษตร ส่วนคนหนุ่มสาวกลับมาเยี่ยมหมู่บ้านเฉพาะในช่วงวันหยุด เช่น เทศกาลสงกรานต์ ปัจจุบันครอบครัวหนึ่งมีสมาชิกที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านทั้งเด็กและผู้ใหญ่เฉลี่ย 5 คน ซึ่งทำให้แรงงานในการทำนาขาดแคลน บางครั้งคนหนุ่มสาวกลับมาช่วยพ่อแม่ในยามที่ครอบครัวต้องการแรงงานเข้มข้น เช่น ช่วงเกี่ยวข้าว ทว่าปัจจุบันหลายพื้นที่มีเครื่องเกี่ยวข้าวเข้ามาแบกรับภาระนี้แทน รวมถึงบ้านนาสวรรค์ซึ่งเริ่มมีรถเกี่ยวข้าวเข้ามารับจ้างเกี่ยวข้าวเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2550 การเข้ามาของเครื่องจักรกลการเกษตร เช่น เครื่องเกี่ยวข้าว ทำให้หนุ่มสาวสามารถหายไปจากหมู่บ้านได้นานขึ้น นอกจากนี้ การสำรวจของผู้เขียนยังพบแนวโน้มที่น่าสนใจ คือหัวหน้าครัวเรือนชาวนาที่ทำเกษตร

อินทรีย์มีอายุเฉลี่ยค่อนข้างสูง คือ 49 ปี ทำให้เกิดคำถามว่าเกษตรกรอินทรีย์จะสามารถเป็นทางเลือกของอนาคตได้จริงหรือไม่ จะต้องมึนโยบายอย่างไรจึงจะสร้างความยั่งยืนให้เกษตรกรอินทรีย์ในอนาคต

ผลของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่ยาวนานกว่า 50 ปี ไม่เพียงทำให้วิถีการผลิตของชาวบ้านนาสวรรค์เปลี่ยนไป แต่ยังทำให้วิถีการบริโภคเปลี่ยนไปด้วย สภาพบ้านเรือนของชาวนาเปลี่ยนจากเรือนไม้ยกพื้นสูงเพื่อใช้เก็บเครื่องมือทางการเกษตร และมีนอกชานกว้างเพื่อทำกิจกรรมตามประเพณี กลายเป็นบ้านปูนชั้นเดียวปลูกติดพื้นดินมากขึ้น บ้านชาวนารวมักจะเป็นบ้านปูนสองชั้นปลูกสร้างแบบสมัยใหม่ จากเดิมที่เคยอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวขยาย และมีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติและความสัมพันธ์ในหมู่เพื่อนบ้านที่สามารถพึ่งพาแลกเปลี่ยนแรงงานกัน มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ขณะที่การแลกเปลี่ยนสินค้า เทคโนโลยี ปัจจัยการผลิต และการแลกเปลี่ยนแรงงาน เป็นความสัมพันธ์ผ่านระบบตลาดมากขึ้น แม้แต่การแลกเปลี่ยนแรงงานในหมู่เครือญาติก็ยังต้องจ่ายค่าจ้างที่เป็นเงินมากขึ้น ขณะที่การเอามือเอารุ่นหรือการขอแรงโดยไม่มีสิ่งตอบแทนเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ยาก

ค่าใช้จ่ายรายปีและการกู้ยืม

การสำรวจโดยผู้เขียนพบว่าชาวนาขนาดเล็กมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยครอบครัวละ 112,452 บาทต่อปี ส่วนชาวนาขนาดกลางมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยครัวเรือนละ 94,474 บาทต่อปี และชาวนาขนาดใหญ่มีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยครัวเรือนละ 117,744 บาทต่อปี ส่วนใหญ่เป็นค่าใช้จ่ายในเรื่องการชำระหนี้สิน การลงทุนทำนาเคมีและนาอินทรีย์ ซื้อปัจจัยการผลิต เช่น วัควาย รถไถ ค่าเช่ารถไถ ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ค่าอาหาร ค่าช่วยเหลืองานสังคม ค่าเล่าเรียนบุตร ตลอดจนค่าใช้จ่ายในเรื่องการบริโภคสิ่งอำนวยความสะดวกสบายอื่นๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ เครื่องเล่นวิดีโอ รถจักรยานยนต์ โทรศัพท์มือถือ ตู้เย็น พัดลม เต่าแก๊ส หม้อหุงข้าว เครื่องซักผ้า เป็นต้น การที่ชาวนาขนาดเล็กมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงมาก แสดงให้เห็นว่าชาวนายากจนมีการบริโภคไม่แตกต่างจากคนไทยทั่วไป การบริโภคสิ่งอำนวยความสะดวกสบายช่วยให้ชาวนาสามารถรับมือกับภาระงานการที่เพิ่มขึ้น ทั้งการผลิตในไร่นา การทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตร และการทำงานบ้านที่ต้องทำให้เสร็จแข่งกับเวลา นอกจากนี้ ผู้เขียนยังพบว่าชาวนาในพื้นที่ศึกษาให้ความสำคัญกับการลงทุนด้านการศึกษาของลูกหลานมาก การลงทุนในด้านการศึกษาของลูกหลานอาจถูกมองว่าเป็นการบริโภคที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ แต่ชาวนากลับมองว่าเป็นการลงทุนสร้างความมั่นคงในอนาคตที่ให้ผลดียิ่งกว่าการลงทุนทำเกษตร พวกเขาไม่ต้องการให้ลูกหลานต้องทำงานหนัก เสี่ยงกับการขาดทุน และถูกเอาเปรียบค่าแรง ดังเช่นที่พวกเขาต้องเผชิญมาตลอดชีวิต

การสำรวจของผู้เขียนยังพบว่าชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ ล้วนมีหนี้สิน ส่วนใหญ่กู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) รองลงมากู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณตั้งกองทุนให้ชุมชนกู้ยืมหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท นอกจากนี้ ชาวนายังกู้เงินจากแหล่งเงินกู้นอกระบบ ชาวนาขนาดเล็กมีการกู้เงินเฉลี่ยครอบครัวละ 55,667 บาทต่อปี ชาวนาขนาดกลางมีการกู้เงินเฉลี่ยครอบครัวละ 76,750 บาทต่อปี ชาวนาขนาดใหญ่มีการกู้เงินเฉลี่ยครอบครัวละ 114,846 บาทต่อปี ดังแสดงในตาราง 2

ชาวนาส่วนใหญ่นำรายได้จากการขายข้าวในปีไปใช้หนี้สินที่กู้ยืมจาก ธ.ก.ส. แล้วกู้เงินงวดใหม่จาก ธ.ก.ส. ออกมาเพื่อใช้ลงทุนในการเกษตรและใช้จ่ายในครอบครัว ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นว่าชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ล้วนมีหนี้สิน ไม่แตกต่างจากชาวนาทั่วไปที่ไม่ได้ทำเกษตรอินทรีย์ ทว่าการเป็นหนี้สินอาจไม่ใช่ปัญหา หากชาวนาสามารถใช้หนี้ได้ อย่างไรก็ดี มีการศึกษาจำนวนหนึ่งอ้างว่าการทำเกษตรอินทรีย์เป็นหนทางแก้ปัญหาความยากจนและช่วยให้ชาวนาปลดหนี้ คำกล่าวอ้างดังกล่าวมีสมมติฐานว่าต้นทุนการผลิตต่อไร่ของเกษตรอินทรีย์ต่ำกว่าต้นทุนการผลิตต่อไร่ของเกษตรเคมี สมมติฐานดังกล่าวทำให้มีข้อสรุปว่าชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ลงทุนน้อยกว่า แต่ได้ผลตอบแทนสูงกว่า นอกจากนี้ เชื่อกันว่าการทำเกษตรอินทรีย์ไม่มีความเสี่ยงจากการขาดทุนเหมือนกับการทำเกษตรเคมี เพราะมีสมมติฐานว่าต้นทุน (ที่เป็นตัวเงิน) ในการทำนาอินทรีย์ต่ำกว่าต้นทุนในการทำนาเคมี

อย่างไรก็ดี ผู้เขียนมีข้อโต้แย้งว่าชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์อาจมีรายได้สูงขึ้น เพราะราคาข้าวอินทรีย์สูงกว่าราคาข้าวเคมี แต่การทำนาอินทรีย์ก็ไม่ได้ก่อให้เกิดรายได้สูงมากจนสามารถปลดหนี้สินให้แก่ชาวนา นอกจากนี้ การทำนาอินทรีย์ยังต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้น ซึ่งทำให้มีต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น รวมทั้งยังมีการควบคุมแรงงานอย่างเข้มงวด เพื่อให้การผลิตได้มาตรฐานสากล ส่งผลให้ชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ไม่สามารถทิ้งไร่ไปทำงานอื่น และเกิดความเครียดจากการถูกควบคุมแรงงานและจากความเสียหายที่อาจถูกปฏิเสธการซื้อผลผลิตหรือถูกกดราคาในกรณีที่ผลผลิตไม่ได้มาตรฐาน (ธนพร 2554) แต่ข้อเท็จจริงเหล่านี้กลับไม่ได้ถูกนำมาพิจารณา เนื่องจากสมมติฐานที่นักพัฒนามีร่วมกันว่าเกษตรอินทรีย์เป็นระบบเกษตรแบบอุดมคติ ไม่เคยมีการเอาเปรียบเกษตรกร

ความเสี่ยงของการทำเกษตรอินทรีย์

ข้อเท็จจริงที่มักไม่มีการนำเสนอ ได้แก่ การที่ชาวนาในระบบเกษตรอินทรีย์ต้องเผชิญกับความเสียหายอย่างน้อยสามประเภท ความเสียหายประเภทแรกได้แก่ความเสี่ยงในการผลิต เช่น การถูกบังคับให้ใช้เมล็ดพันธุ์ที่ไม่เหมาะสม ซึ่งทำให้ได้ผลผลิตต่ำและมีข้าวพันธุ์อื่นปะปน แต่ชาวนากลับต้องแบกรับความเสี่ยงนี้ไว้เอง เนื่องจากกฎของการผลิตข้าวอินทรีย์ระบุว่าพันธุ์ข้าวต้องได้รับการรับรองว่า

เป็นอินทรีย์และต้องเปลี่ยนใหม่ทุกปี พันธุ์ข้าวจึงเป็นสิ่งที่โครงการจัดมาขายให้แก่ชาวนา ผู้เชี่ยวชาญของโครงการอ้างว่าพันธุ์ข้าวที่ขายให้แก่ชาวนาในราคา 17 บาทต่อกิโลกรัมมีคุณภาพสูง เพราะได้ผ่านการตรวจและรับรองมาตรฐานโดยผู้เชี่ยวชาญจากกรมการข้าว การจัดหาพันธุ์ข้าวขายให้แก่เกษตรกรนับเป็นมาตรการหนึ่งที่ใช้ควบคุมคุณภาพข้าวอินทรีย์ที่ชาวนาปลูกให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล

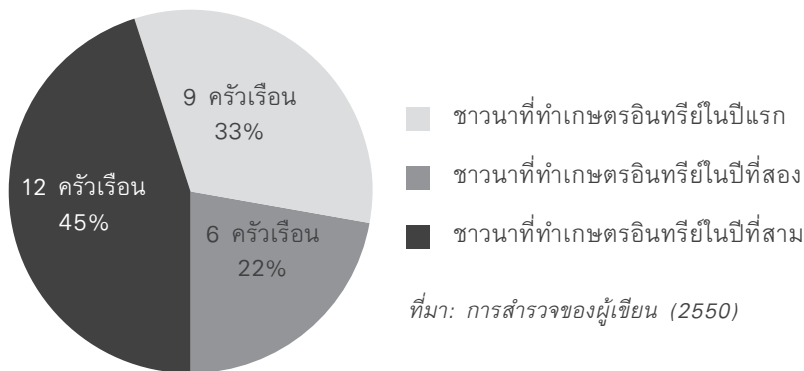
ความเสี่ยงประเภทที่สองที่ชาวนาในระบบเกษตรอินทรีย์ต้องเผชิญได้แก่*ความเสี่ยงด้านการตลาด* เช่น ถ้าชาวนาไม่สามารถขายข้าวอินทรีย์ได้ในราคาประกัน ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ชาวนาต้องเสี่ยงต่อการขาดทุน ยิ่งไปกว่านี้ ถ้าราคาประกันของข้าวอินทรีย์ต่ำกว่าราคาข้าวเคมีที่ขายกันในตลาดท้องถิ่น เช่น ราคาประกันของข้าวอินทรีย์ที่ขายในเดือนมีนาคม 2551 ต่ำกว่าราคาข้าวเคมีถึงกิโลกรัมละ 3-4 บาท ชาวนาก็เสี่ยงต่อการขาดทุน แต่ชาวนาที่ปลูกข้าวอินทรีย์ก็ไม่ได้รับอนุญาตให้ขายข้าวอินทรีย์นอกระบบพันธสัญญา ความเสี่ยงด้านการตลาดเช่นนี้ทำให้ชาวนาส่วนหนึ่งที่ทำเกษตรอินทรีย์ต่อต้านระบบพันธสัญญาที่ซื้อข้าวในราคาประกัน

ความเสี่ยงประเภทที่สามของการทำเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ความเสี่ยงที่ผู้เขียนเรียกว่า *“ความเสี่ยงของการผลิตในช่วงระยะเปลี่ยนผ่าน”* เพราะเมื่อชาวนาเปลี่ยนจากการทำนาเคมีมาเป็นการทำนาอินทรีย์ ชาวนาต้องทำการผลิตโดยไม่ละเมิดกฎของการทำนาอินทรีย์เป็นเวลานานถึงสามปีติดต่อกัน ชาวนาจึงจะได้รับการรับรองว่าเป็นเกษตรกรในระบบเกษตรอินทรีย์ ในปีแรกของการปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ ชาวนาบางคนกล่าวว่าผลผลิตที่เก็บเกี่ยวลดต่ำลงกว่าครึ่งหนึ่งของผลผลิตที่เคยเก็บเกี่ยวได้จากการทำนาเคมี ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ค่อยๆ เพิ่มขึ้นในปีที่สองของการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาทำนาอินทรีย์ แต่ก็ยังคงน้อยกว่าผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ที่เคยเก็บเกี่ยวได้จากการทำนาเคมี สำหรับชาวนาช่วงระยะปรับเปลี่ยนถือว่าเป็นช่วงที่เปราะบางมาก เพราะชาวนาต้องลงทุนมากขึ้น แต่กลับมีรายได้ลดลงและไม่ได้รับค่าชดเชยใดๆ สำหรับผลผลิตที่ลดลง ชาวนาเสี่ยงต่อการไม่ได้รับการรับรองเป็นผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ซึ่งทำให้ไม่สามารถขายข้าวได้ในราคาประกัน จากเหตุผลดังกล่าว คำกล่าวอ้างว่าการทำนาอินทรีย์ให้ผลผลิตสูงกว่าการทำนาเคมีจึงเป็นเรื่องที่ต้องถูกตั้งคำถาม ความเป็นไปได้ว่าการทำนาอินทรีย์อาจให้ผลผลิตสูงกว่าการทำนาเคมี ถ้ามีการใส่ปุ๋ยคอกจำนวนมากในนานานกว่า 3 ปีต่อเนื่องกัน จนดินค่อยๆฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม ชาวนาก็ยังต้องเป็นผู้รับภาระต้นทุนที่เพิ่มขึ้นและผลผลิตที่ต่ำลงในระยะเปลี่ยนผ่าน โดยไม่มีค่าชดเชยใดๆ

งานสำรวจของผู้เขียนพบว่าจากครัวเรือนชาวนาทั้งหมด 27 ครอบครัวยุคที่ทำการเกษตรอินทรีย์ในตำบลนาสวรรค์ ครัวเรือนชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ในปีที่หนึ่งมีจำนวน 9 ครอบครัวยุค หรือคิดเป็นร้อยละ 33 ของชาวนาทั้งหมด ครัวเรือนชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ในปีที่สองมีจำนวน 6 ครอบครัวยุค หรือคิดเป็นร้อยละ 22 ของชาวนาทั้งหมด ครัวเรือนชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ในปีที่สามมีจำนวน 12 ครอบครัวยุค

หรือคิดเป็นร้อยละ 45 ของชาวนาทั้งหมด ดังแสดงในแผนภูมิ 2 ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นว่าชาวนาเกินกว่าครึ่งปลูกข้าวอินทรีย์ในช่วงระยะเปลี่ยนผ่าน พวกเขาจึงต้องเสี่ยงกับการสูญเสียต้นทุนที่ใช้ไปในการเปลี่ยนระบบการผลิต แต่กลับไม่สามารถขายข้าวได้ในราคาอินทรีย์หรือในราคาที่สูงกว่าราคาข้าวเคมี

แผนภูมิ 2 สัดส่วนชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์มาเป็นระยะเวลาต่างๆ

นอกจากนี้ การสำรวจพบว่าจำนวนแรงงานในครอบครัวที่ทำเกษตรอินทรีย์มีไม่เพียงพอ และอายุเฉลี่ยของชาวนาค่อนข้างสูง ครัวเรือนชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ทั้งหมด 27 ครอบครัวยังมีสมาชิกเฉลี่ย 5 คนต่อครอบครัว แต่จำนวนแรงงานเฉลี่ยที่ทำงานในไร่นามีเพียง 2 คนต่อครอบครัวเท่านั้น อายุเฉลี่ยของหัวหน้าครอบครัวที่ทำเกษตรอินทรีย์คือ 49 ปี เนื่องจากแรงงานในครัวเรือนที่ทำเกษตรอินทรีย์มีไม่เพียงพอและอายุเฉลี่ยของชาวนาค่อนข้างสูง ครัวเรือนชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์จึงต้องจ้างแรงงานเพิ่มเติมเพื่อทำงานในไร่นา การใช้ระบบเกษตรพันธสัญญาอนุญาตให้นายทุนสามารถปล่อยภาระในเรื่องการจัดการหาแรงงาน การควบคุมแรงงาน และต้นทุนแรงงานไปให้แก่ชาวนา ในขณะที่รัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนมีสมมติฐานร่วมว่าครัวเรือนคือหน่วยในการผลิตในไร่นา จึงมักจะเชื่อว่าครัวเรือนชาวนาพึ่งพาแรงงานครอบครัวในการผลิตและไม่มีกรจ้างแรงงาน การคำนวณราคาต้นทุนของการทำอินทรีย์จึงมักจะไม่ได้รวมค่าแรง ทั้งที่เป็นค่าจ้างในครอบครัวชาวนาและค่าจ้างแรงงาน ทำให้ไม่สะท้อนต้นทุนที่แท้จริง และมีต้นทุนแอบแฝงคือการใช้แรงงานที่ไม่มีค่าตอบแทน เช่น แรงงานเด็กและสตรี

เปรียบเทียบความสามารถในการทำเกษตรอินทรีย์ ของชาวนาขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก

การสร้างภาพแทนความจริงเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ไม่มีการกล่าวถึงข้อเท็จจริงว่าเกษตรอินทรีย์ได้ถูกนำมาใช้ในชุมชนชนบทที่มีความแตกต่างเหลื่อมล้ำดำรงอยู่ระหว่างชาวนารวย ชาวนาฐานะปานกลาง และชาวนายากจน ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวมีสาเหตุมาจากการที่ชาวนาเข้าถึงที่ดิน ทุน และแรงงานได้ไม่เท่ากัน และทำให้ผลที่ได้จากการทำเกษตรอินทรีย์แตกต่างกัน ชาวนาขนาดเล็กมีต้นทุนในการทำนาอินทรีย์เฉลี่ยครัวเรือนละ 6,771 บาทต่อปี น้อยกว่าชาวนาขนาดกลางและขนาดใหญ่ เพราะชาวนาขนาดเล็กพึ่งพาแรงงานในครอบครัวเพื่อทำนาเป็นหลัก ครัวเรือนชาวนาขนาดเล็กมีกำไรเฉลี่ยต่อปีจากการทำนาอินทรีย์ 3,393 บาท ดังแสดงในตาราง 3

ตาราง 3 ต้นทุนและกำไรเฉลี่ยจากการทำเกษตรอินทรีย์ จำแนกตามขนาดของชาวนา

	ต้นทุนเฉลี่ยต่อปี ในการทำนาอินทรีย์ (บาท)	กำไรเฉลี่ยต่อปี จากการทำนาอินทรีย์ (บาท)
ชาวนารายย่อย	6,771	3,393 (2)
ชาวนาขนาดกลาง	8,292	4,447 (3)
ชาวนาขนาดใหญ่	34,810 (1)	8,871 (4)

ที่มา: การสำรวจของผู้เขียน (2550)

หมายเหตุ: (1) ต้นทุนเฉลี่ยในการทำนาอินทรีย์คำนวณจากต้นทุนของครัวเรือนชาวนาขนาดใหญ่ที่เก็บข้อมูลได้จำนวน 12 ครัวเรือน (2) กำไรเฉลี่ยของชาวนารายย่อยเก็บจาก 4 ครัวเรือน และกำไรเฉลี่ยของชาวนารายย่อย 2 ครัวเรือนไม่มีตัวเลข (3) ชาวนาขนาดกลาง 3 ครัวเรือนไม่มีตัวเลข (4) ชาวนาขนาดใหญ่ 4 รายไม่รวมในการคำนวณกำไรเฉลี่ย เนื่องจากไม่มีข้อมูล

สำหรับการทำนาเคมีนั้น ชาวนาขนาดเล็กมีต้นทุนในการทำนาเคมีเฉลี่ยครัวเรือนละ 8,438 บาทต่อปี ดังแสดงในตาราง 4

ตาราง 4 ต้นทุนเฉลี่ยต่อปีของครอบครัวชาวนาที่ทำนาเคมี จำแนกตามขนาดของชาวนา

	จำนวนครัวเรือน	ต้นทุนเฉลี่ยรายปีของครอบครัว ที่ทำนาเคมี (บาท)
ชาวนารายย่อย	4	8,438
ชาวนาขนาดกลาง	4	5,660
ชาวนาขนาดใหญ่	6	7,060
รวมทั้งหมด	14 ¹¹	7,054

ที่มา: การสำรวจของผู้เขียน (2550)

ส่วนชาวนาขนาดกลางจัดการที่ดินเฉลี่ยครัวเรือนละ 24 ไร่ พวกเขาใช้แรงงานครอบครัวในการทำนา แต่ก็จ้างแรงงานรับจ้างเสริมในช่วงที่ต้องการใช้แรงงานอย่างเข้มข้น ชาวนาขนาดกลางมีต้นทุนในการทำนาอินทรีย์เฉลี่ยครัวเรือนละ 8,292 บาทต่อปี ชาวนาขนาดกลางมีกำไรจากนาอินทรีย์เฉลี่ยครอบครัวละ 4,447 บาทต่อปี นอกจากนี้ ชาวนาขนาดกลางลงทุนทำนาเคมีเฉลี่ยครัวเรือนละ 5,660 บาทต่อปี

สำหรับครัวเรือนชาวนาขนาดใหญ่ จัดการที่ดินเฉลี่ยครัวเรือนละ 44 ไร่ ชาวนาขนาดใหญ่พึ่งพาแรงงานรับจ้างเป็นส่วนใหญ่ในการทำนา ชาวนาขนาดใหญ่มีต้นทุนในการทำนาอินทรีย์เฉลี่ยครัวเรือนละ 34,810 บาทต่อปี และมีกำไรจากการทำนาอินทรีย์เฉลี่ยครัวเรือนละ 8,871 บาทต่อปี นอกจากนี้ ชาวนาขนาดใหญ่ลงทุนทำนาเคมีเฉลี่ยครัวเรือนละ 7,060 บาทต่อปี

จะเห็นได้ว่ารายได้จากการทำนาอินทรีย์ส่วนใหญ่เป็นค่าแรงที่ชาวนาลงทุนลงแรงไปกับการทำงาน การเก็บข้อมูลชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ 27 ครัวเรือนของผู้เขียนพบว่าต้นทุนค่าแรงของการทำนาอินทรีย์คิดเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าต้นทุนค่าแรงของการทำนาเคมีมาก ดังแสดงในตาราง 5 เนื่องจากชาวนาที่ทำนาอินทรีย์ต้องจ้างแรงงาน เช่น การถอนกล้า การดำนา และการถอนวัชพืช ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่ชาวนาที่ทำเกษตรเคมีไม่มี ชาวนาส่วนใหญ่ไม่ได้คิดค่าแรงของตนเองเป็นต้นทุนการผลิตอย่างหนึ่ง ทำให้ชาวนายอมรับสภาวะการทุจริตตัวเองและการถูกเอาเปรียบจากรายได้และผลกำไรที่ต่ำมาก

¹¹ จากจำนวนทั้งหมด 27 ครัวเรือนที่ทำการสำรวจ มีชาวนา 14 ครัวเรือนที่ระบุว่าทำเกษตรเคมี

ตาราง 5 เปรียบเทียบต้นทุนค่าแรงของการทำนาอินทรีย์กับต้นทุนค่าแรงของการทำนาเคมี

	ค่าแรงเฉลี่ยต่อปี (บาท)
ต้นทุนค่าแรงในการทำนาเคมี	6,257
ต้นทุนค่าแรงในการทำนาอินทรีย์	12,925

ที่มา: การสำรวจของผู้เขียน (2550)

ผู้เขียนพบว่าครัวเรือนชาวนาใช้กลยุทธ์ของการสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ (Diversification of Livelihoods) เพื่อให้ครัวเรือนอยู่รอด ท่ามกลางแรงกดดันทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ครัวเรือนชาวนาดำเนินหารายได้จากการทำกิจกรรมหลากหลายรูปแบบ ทั้งการทำเกษตรอินทรีย์และการทำเกษตรเคมี การปลูกข้าวหลายๆ ชนิด ทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า (ข้าวหอมมะลิและข้าวสายพันธุ์อื่น) การทำนาทั้งในที่ดินของครอบครัว ที่ดินของตนเอง และที่ดินเช่า พร้อมๆ ไปด้วยกับการหารายได้จากกิจกรรมนอกภาคเกษตร เช่น การรับจ้างในภาคเกษตร การรับจ้างนอกภาคเกษตร การค้าขาย การทำธุรกิจส่วนตัว การรับราชการ และอื่นๆ อาจกล่าวได้ว่าการสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพเป็นกลยุทธ์หลักที่ครัวเรือนชาวนาใช้ลดความเสี่ยง เพื่อไม่ให้ครัวเรือนต้องพึ่งพารายได้จากการทำเกษตรเพียงอย่างเดียว

ในกรณีของครัวเรือนชาวนารายย่อยที่ไม่สามารถอยู่รอดจากรายได้ในการทำนาอินทรีย์เพียงอย่างเดียว ครัวเรือนชาวนารายย่อยได้เช่าที่ดินทำนา จากการสำรวจของผู้เขียนพบว่าจากจำนวนชาวนาทั้งหมด 27 ครอบครัว มีชาวนารายย่อย 2 ครอบครัวปลูกข้าวเคมีในระบบแบ่งผลผลิต (Shared Cropping System) ซึ่งถือว่าเป็นการเช่าในรูปแบบหนึ่ง โดยคิดค่าจ้างเป็นส่วนแบ่งผลผลิตระหว่างเจ้าของที่นาและชาวนา ชาวนารายย่อยทั้งสองรายมีต้นทุนในการทำนาเคมีในนาเช่าเฉลี่ยครอบครัวละ 8,438 บาทต่อปี และมีรายได้จากนาเคมีในนาเช่าเฉลี่ยครอบครัวละ 12,500 บาทต่อปี ซึ่งเท่ากับว่าชาวนารายย่อยที่เช่านามีกำไรจากการทำนาเคมีเป็นรายได้เสริมเฉลี่ยครอบครัวละ 4,062 บาทต่อปี ซึ่งสูงกว่ารายได้จากการทำนาอินทรีย์ อย่างไรก็ตาม การทำนาอินทรีย์ ชาวนาที่ทำสัญญาเพื่อปลูกข้าวอินทรีย์ต้องทำเกษตรอินทรีย์ในที่ดินทุกแปลงที่ตนเข้าไปทำการผลิต และไม่ได้รับอนุญาตให้ทำเกษตรเคมีในทุกกรณี ดังนั้นการที่ชาวนารายย่อยเช่านาเพื่อทำเกษตรเคมีจึงถือเป็นการละเมิดสัญญาและเสี่ยงต่อการถูกปฏิเสธการซื้อผลผลิตและการให้ออกจากโครงการ

อย่างไรก็ดี การทำนาอินทรีย์เพียงอย่างเดียวไม่ได้ช่วยให้ครัวเรือนชาวนาอยู่รอด จึงไม่น่าแปลกใจที่ครัวเรือนชาวนารายย่อยเลือกที่จะไปทำงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตร ซึ่งให้ผลตอบแทนสูงกว่าการทำเกษตร ชาวนารายย่อยมีรายได้เฉลี่ยจากการทำงานรับจ้างถึงครอบครัวละ

20,503 บาทต่อปี ดังแสดงในตาราง 6 ซึ่งนับว่าสูงกว่ารายได้จากการทำนา และสูงกว่ารายได้จากการรับจ้างของชาวนาขนาดกลางและชาวนาขนาดใหญ่เสียอีก

ตารางที่ 6 รายได้เฉลี่ยต่อปีจากการทำงานรับจ้างและจากการส่งกลับโดยสมาชิกครอบครัว
ที่ไปทำงานต่างถิ่น จำแนกตามขนาดการถือครองที่ดินของชาวนา

	จำนวนครัวเรือน ที่เก็บข้อมูล	รายได้เฉลี่ยต่อปี จากการทำงานรับจ้าง (บาท)	รายได้เฉลี่ยต่อปีจากเงินส่งกลับ โดยสมาชิกครอบครัว (บาท)
ชาวนารายย่อย	6	20,503	47,574
ชาวนาขนาดกลาง	8	2,012	32,020
ชาวนาขนาดใหญ่	13	5,362	29,657

ที่มา: การสำรวจของผู้เขียน (2550)

ชาวนารายย่อยใช้เงินส่งกลับจากครอบครัวที่ไปทำงานต่างถิ่นในการลงทุนสร้างและซ่อมแซมบ้านเรือน ลงทุนในการเกษตร ซื้อเครื่องจักร รวมถึงจ้างแรงงานเพื่อช่วยทำนา ส่วนครอบครัวชาวนาขนาดกลางสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพโดยการผสมผสานระหว่างการทำเกษตรและการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร เช่น การจ้างแรงงาน การทำธุรกิจขนาดย่อม การเป็นข้าราชการ ทำให้มีเงินทุนหมุนเวียนในการซื้อเครื่องจักรและจ้างแรงงานทำการเกษตร สำหรับชาวนาขนาดใหญ่ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างนอกภาคเกษตร ทำธุรกิจส่วนตัว และเป็นข้าราชการ ชาวนาขนาดใหญ่จึงไม่ได้ใช้แรงงานครัวเรือนในการทำนา แต่เน้นการใช้เครื่องจักรและจ้างแรงงานทั้งนาอินทรีย์และนาเคมี ดังนั้นชาวนารวยจึงมีบทบาทเป็น “ผู้จัดการนา” แต่กลับมีรายได้จากการเกษตรมากที่สุด

ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นแนวโน้มของการเปลี่ยนระบบการผลิตในชนบทอีสานสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยม แสดงให้เห็นถึงการที่ชาวนาต้องแบกรับความเสี่ยงจากการลงทุนมากขึ้นและมีค่าจ้างแรงงานมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันชาวนาก็มีโอกาสได้รับผลประโยชน์จากความเสี่ยงมากขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม ชาวนารวยและชาวนาขนาดกลางมีศักยภาพในการเข้าถึงที่ดิน ทุน และแรงงานมากกว่าชาวนายากจนจัดเป็นกลุ่มคนที่ได้เปรียบในการทำนาอินทรีย์มากกว่าชาวนายากจน และยังมีคามยืดหยุ่นในการสร้างกลยุทธ์ในการดำรงชีพอย่างหลากหลายมากกว่าด้วย ดังนั้นจึงมีแนวโน้มที่ชาวนารวยและชาวนาขนาดกลางจะทำเกษตรอินทรีย์ได้อย่างยั่งยืนและมั่นคง ในขณะที่ชาวนารายย่อยมีความเสี่ยงสูงที่จะขาดทุนในการทำนาอินทรีย์ และถูกเบียดขับออกไปจากระบบเกษตรอินทรีย์ เพราะต้องไปเช่านาเพื่อทำนาป่ากึ่งทำนาเคมี

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้เขียนจึงมีข้อโต้แย้งว่าพัฒนาการของการทำเกษตรอินทรีย์ในระยะไม่นานมานี้ได้ชี้ให้เห็นแนวโน้มที่ขัดแย้งกันสองด้าน ในด้านหนึ่ง คริวเรือนชานาที่ร่ำรวยมีแนวโน้มที่จะสะสมทุนและปรับตัวอยู่รอดในการทำเกษตรอินทรีย์ได้อย่างมั่นคง ในอีกด้านหนึ่ง คริวเรือนชานาที่ยากจนมีแนวโน้มที่จะขาดทุนและถูกผลักออกจากระบบเกษตรอินทรีย์ ดังนั้นแม้ว่าเป้าหมายของการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ให้เป็นรูปแบบของเกษตรทางเลือกจะมุ่งช่วยเหลือชาวนารายย่อย แต่ชาวนายากจนกลับถูกผลักไปอยู่ชายขอบและถูกกีดกันออกจากการทำเกษตรอินทรีย์มากขึ้น

บทสรุป

ภายใต้บริบทที่ชุมชนชนบทอีสานกลายเป็นศูนย์กลางของการผลิตอาหารที่สำคัญในตลาดโลก การเกิดขึ้นของตลาดทางเลือกในประเทศทำให้ทุนมองหาแหล่งผลิตอาหารอินทรีย์ที่มีความได้เปรียบในการสะสมทุน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกลายเป็นโอกาสของชาวนาอีสานที่จะผลิตสินค้ามูลค่าสูงตอบสนองความต้องการของตลาดต่างประเทศ การปลูกข้าวอินทรีย์เพื่อส่งออกแสดงให้เห็นว่าเกษตรอินทรีย์เป็นระบบการผลิตที่เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับตลาด ดังนั้นการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของชนบทอีสานจึงต้องเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ มากกว่าการผลิตซ้ำภาพสร้างที่ไม่สะท้อนความจริง เช่น การมองว่าความล้มเหลวในการทำเกษตรอินทรีย์เกิดจากความเกียจคร้านและค่านิยมที่ผิดของชาวนา ซึ่งเป็นเพียงการลดทอนความซับซ้อนของปัญหาเชิงโครงสร้างให้กลายเป็นเรื่องความบกพร่องของปัจเจกบุคคล

นอกจากนี้ การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของคริวเรือนชนบทควรไปให้พ้นจากกับดักวิถีคิดแบบชั่วคราวข้าม ซึ่งมักสร้างภาพแทนความจริงแบบชั่วคราวข้ามว่าภาคเกษตรเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับอาชีพนอกภาคเกษตร ชนบทเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับเมือง เกษตรเคมีเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับเกษตรอินทรีย์ เนื่องจากคริวเรือนชนบทปัจจุบันไม่ได้มีวิถีชีวิตผูกติดกับชนบทและไม่ได้พึ่งพารายได้จากการทำเกษตรเพื่อความอยู่รอดเพียงอย่างเดียว ยิ่งไปกว่านี้ ความอยู่รอดของการทำเกษตรอินทรีย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับรายได้จากการทำอินทรีย์เพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับการที่คริวเรือนชานาสามารถนำรายได้จากการทำนอกภาคเกษตรมาลงทุนและจ้างแรงงานเพื่อทำเกษตรอินทรีย์ ข้อค้นพบดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเส้นแบ่งระหว่างงานเกษตรกับงานนอกภาคเกษตรพร่ามัวมากขึ้น การเรียกร้องให้ชาวนาหันไปทำเกษตรอินทรีย์เพียงอย่างเดียวจึงเป็นข้อเสนอที่ปิดกั้นโอกาสในการสร้างทางเลือกที่หลากหลายเพื่อการดำรงชีพของคริวเรือนชนบท ทั้งยังละเลยข้อเท็จจริงว่าการทำเกษตรอินทรีย์เพียงอย่างเดียวไม่ทำให้คริวเรือนชานายากจนอยู่รอด

การมองชุมชนชนบทตามความจริงเป็นพื้นฐานสำคัญต่อความสำเร็จของการพัฒนา เพราะทำให้เราเข้าใจว่าสภาพปัญหาที่คร่าชีวิตในชนบทเผชิญอยู่ในปัจจุบันเป็นอย่างไร จึงจะสามารถกำหนดนโยบายที่จะช่วยแก้ไขปัญหานั้นได้ตรงจุด เช่น การสร้างโอกาสในการเข้าถึงที่ดิน ทุน และเทคโนโลยีให้แก่ชาวนารายย่อยให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ การรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในระบบตลาด การส่งเสริมศักยภาพกลุ่มเกษตรกรให้สามารถจัดการการผลิตได้ด้วยตนเอง การเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการตลาดสินค้าเกษตรที่หลากหลายให้แก่เกษตรกร การสร้างโอกาสในการมีทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลาย รวมทั้งการสร้างระบบสวัสดิการที่มั่นคงให้แก่แรงงานอพยพจากชนบทที่ไปทำงานในเมือง ขณะที่การส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์เพียงด้านเดียวโดยไม่ให้ความสำคัญกับการสร้างอำนาจต่อรองของเกษตรกรในระบบตลาด จะไม่นำไปสู่ความยั่งยืนของเกษตรอินทรีย์ และไม่ทำให้ชีวิตของเกษตรกรมีความมั่นคงแต่อย่างใด

บทส่งท้าย

ผู้เขียนเห็นว่ากรณีศึกษาบ้านนาสวรรค์ จังหวัดอุบลราชธานี ไม่อาจเป็นตัวแทนของเกษตรอินทรีย์ทั้งหมดที่มีอยู่ในประเทศไทย แต่ขณะเดียวกันผู้เขียนยืนยันว่าข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาที่บ้านนาสวรรค์ซึ่งสะท้อนภาพ “ไม่อุดมคติ” ของเกษตรอินทรีย์แม้เพียงกรณีเดียวก็มีน้ำหนักมากเพียงพอที่จะชี้ให้เห็น “ความไม่เป็นจริง” ของภาพแทนความจริงเชิงอุดมคติเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นมายาคติที่ว่าทฤษฎีเกษตรอินทรีย์และชุมชนนิยมตอกย้ำมาโดยตลอด ผู้เขียนมักจะได้ฟังคำโต้แย้งว่าเกษตรอินทรีย์ที่ส่งเสริมโดยองค์กรพัฒนาเอกชนประสบผลสำเร็จ นัยความหมายของการโต้แย้งดังกล่าวคือการยืนยันว่าภาพแทนความจริงของเกษตรอินทรีย์ในที่อื่นๆ ยังคงสะท้อนภาพความจริงเชิงอุดมคติตั้ง เช่นที่ว่าทฤษฎีเกษตรอินทรีย์ยืนยัน ผู้เขียนมองว่าการสร้างภาพตัวแทนความจริงเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์เชิงอุดมคติจำเป็นต้องได้รับการตรวจสอบอย่างรอบด้าน มากกว่าการผลิตซ้ำภาพเชิงอุดมคติโดยปราศจากการตรวจสอบ เนื่องจากปัจจุบันมีงานศึกษาจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ที่ตั้งคำถามต่อความยั่งยืนของเกษตรอินทรีย์ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ท้าทายว่าการสร้างภาพแทนความจริงเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์เชิงอุดมคติจะยังเป็นสิ่งที่ยอมรับกันอีกต่อไปหรือไม่

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก. 2550. “ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสมกับภูมิโนเวศในภาคอีสาน.” เอกสารประกอบการเสวนาเรื่อง “บทเรียนการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนสู่สังคมสุขภาวะ” สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) กรุงเทพมหานคร.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2535. “ประเภทของเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทย.” ใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, บรรณาธิการ. *เกษตรกรรมทางเลือก: ความหมาย ความเป็นมา และเทคนิควิถี*. กรุงเทพฯ: เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล และเจตสินี สุขจิรัตติกาล. 2546. *สถานการณ์ของเกษตรอินทรีย์โลกและเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสายใยโลก.
- นิพนธ์ พัวพงศกร และสมเกียรติ เรืองจันทร์. 2547. *โครงการจัดทำยุทธศาสตร์และแนวทางในการเตรียมความพร้อมของภาคอุตสาหกรรมไทยอันเนื่องมาจากการเจรจา WTO รอบใหม่ที่กรุงโตเกียว* รายงานเสนอต่อสำนักงานเศรษฐกิจอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- ธนพร ศรีสุกใส. 2554. “กลยุทธ์การผลิตทางการเกษตรในการช่วงชิงความหมายการพัฒนาในระดับท้องถิ่นของภาคอีสาน.” วิทยานิพนธ์สาขาการพัฒนาศังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มณีมัย ทองอยู่. 2546. *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสาน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Axford, Barrie. 2003. “Enacting Globalization: Transnational Networks and the Deterritorialization of Social Relationships in the Global System.” In R. Robertson and Katheleen E. White, eds. *Globalization: Critical Concepts in Sociology*. London and New York: Routledge.
- Brookfield, Harold. 2008. “Family Farms Are Still Around: Time to Invert the Old Agrarian Question.” *Geography Compass* 2 (1): 108-126.
- Hewison, Kevin. 2010. “Resisting Globalization: A Study of Localism in Thailand.” *The Pacific Review* 13 (2).
- Kemp, Jeramy. 1988. *Selective Mirage. The Search for the Village Community in Southeast Asia*. Dordrecht: Foris.
- Mills, Mary Beth. 2001. *Thai Women in the Global Labor Force: Consuming Desires, Contested Selves*. New York: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.

- Popkin, Samuel L. 1979. *The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam*. London: University of California Press.
- Ratana Boonmathya. 1997. "Contested Concepts of Development in Rural Northeastern Thailand." Unpublished Ph.D. Dissertation, University of Washington.
- Raynolds, Laura T. 2004. "The Globalization of Organic Agro-Food Networks." *World Development* 32 (5).
- Rigg, Jonathan. 1991. "Grass-Roots Development in Rural Thailand: A Lost Cost?" *World Development* 19 (2/3).
- . 2006. "Land, Farming, Livelihoods and Poverty: Rethinking the Links in the Rural South." *World Development* 34 (1).
- Rigg, Jonathan, and Albert Salamanca. 2011. "Connecting Lives, Living and the Location." *Critical Asian Studies* 43 (4).
- Rosset, Peter et al. 1999. "Thailand and the World Tomato: Globalization, New Agricultural Countries (NACs) and the Agrarian Question." *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* (8).
- Scott, James C. 1976. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Heaven and London: Yale University Press.
- Sompop Manarangsana and Suebskun Suwanjindar. 1992. "Contract Farming and Out-Grower Schemes in Thailand." In Lim Tech Ghec and David Glover, eds. *Contract Farming in Southeast Asia: Three Countries Studies*. Kuala Lumpur: University of Malaya.
- Vandergeest, Peter et al. 2010. "Alternative Agriculture Futures in Southeast Asia." Paper Presented at the RCSD/ChATSEA International Conference on Revisiting Agrarian Transformations in Southeast Asia: Empirical, Theoretical, and Applied Perspectives, Chiang Mai, Thailand, May 13-15.
- Walker, Andrew. 2008. "Royal Sufficiency and Elite Misrepresentation of Rural Livelihoods." Paper presented at the 10th International Conference on Thai Studies, Bangkok, January 9-11.

